

визначень дуже відносна. Суть керування церковним майном не у застосуванні правових конструкцій, а в здійсненні місії церкви, що є критерієм правильності ухвалення рішень і здійснення тих чи інших дій з церковним майном.

- ¹ Скловский К. И. Собственность в гражданском праве. – М.: Статут, 2008. – С. 210.
- ² Там само. – С. 251.
- ³ Там само. – С. 252.
- ⁴ Гегель Г.В.Ф. Философия права. – М.: Мысль, 1990. – С. 104.
- ⁵ Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. – М: Медиум, 1995. – С. 47.
- ⁶ Шевченко Я.М. Основні новели проекту нового ЦК // Право України. – 1997. – № 3. – С. 27.
- ⁷ Шевченко Я.М., Венецька М.В., Кучеренко І.М. Проблеми вдосконалення правового регулювання права приватної власності: Монографія. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – С. 26.

SUMMARY

Dutchak Anatoliy

Property of religious organizations

Based on comparison of civilian (secular) law and canon (church) law analysis of Ukrainian legislation governing the formation and use of religious property.

Keywords: religious organization, private property, civil law, canon law.

Ганна КОРЖ

Функціональний потенціал релігійного виміру історичної пам'яті у національно-патріотичному вихованні

На основі концепції трансверсальної історичної пам'яті обґрунтовується процесуальна інтерпретація єдності та різноманітності смислів історичної пам'яті, що дозволяє динамізувати зв'язок між релігійними та нерелігійними вимірами історичної пам'яті соціумів і переглянути акценти у змісті й організаційних формах національно-патріотичного виховання.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, релігійний вимір історичної пам'яті, трансверсальна історична пам'ять, демократичне виховання, постконвенціональний патріотизм, національна ідентичність.

Перехід до нової системи цінностей і форм соціально-політичного життя зазвичай зіштовхується з проблемами світоглядного ґатунку. За умов духовної кризи виховання історичної пам'яті підрастаючого покоління дедалі більше усвідомлюється як одне з найважливіших завдань держави, освіти, сім'ї, релігійних організацій, громадських закладів, засобів масової інформації. Складність процесів національного самоствердження, становлення демократичного державно-політичного устрою та формування розвиненого громадянського суспільства висуває якісно нові вимоги до удосконалення та розширення ціннісно-сміслового наповнення національно-патріотичного виховання, актуалізуючи гуманістичні, релігійні, політичні та інші смисли історичної пам'яті. Втім, суперечливість, загальна невизначеність державної політики пам'яті породжує амбівалентність національної історичної пам'яті. Попри очікувану демократизацію змісту та форм національно-патріотичного виховання, у його ціннісно-смісловому навантаженні зберігаються тоталітарні і етноцентричні акценти, що призведе до зниження громадської довіри до владних виховних інституцій. Водночас, за даними соціологічних досліджень, більшість українців визнають моральний авторитет церкви та традиційно найбільше їй довіряють¹. Виходячи із наукових прогнозів та поточних соціально-політичних тенденцій, можна очікувати подальше посилення ролі недержавних інституцій у формуванні ціннісних установок молодих громадян України. Як відзначила О. Забужко на засіданні Національного круглого столу «Вільна людина у вільній країні», скликаного ініціативною групою «Першого грудня», у країні «лишається два ресурси: церква й Інтернет, які можуть апелювати до людського духу, до свободи, до високих цінностей»².

Разом з тим, як свідчать результати дослідження коаліції громадських організацій «Роль релігійних цінностей у вихованні високоморальних громадян»³, держава не повною мірою використовує потенціал релігійного виховання, що здатний формувати моральні цінності у суспільстві. На цьому фоні посилення у суспільстві довіри до церковних і релігійних інституцій спонукає переглянути місце і роль релігії в громадському житті суспільства та виховних практиках. Це висуває нові підвищені вимоги до співпраці між державою та церквою у сфері національно-патріотичного виховання, адже вони однаковою мірою несуть відповідальність за виховання патріотизму та збереження всієї культурно-історичної спадщини

нації. Не випадково, як підкреслює архієпископ Любомир Гузар, «в ідеально налагодженому суспільстві держава і Церква доповнюють одне одного, хоча ніколи не сміють зливатися в одну дійсність або бути підпорядкованими одне одному»⁴.

Дійсно, важко заперечувати, що національні культурні надбання, цінності та ідеали, пов'язані з давніми релігійно-культурними традиціями, містять у собі величезний виховний потенціал. Проте відголоски атеїстичного виховання та гіпертрофія національного виховання позначились на запереченні, або, принаймні, обмеженні ролі церкви у патріотичному вихованні. Тому визнання історико-культурного внеску релігій у історичну пам'ять постає також питанням відновлення історичної справедливості.

Усе це актуалізує проблему філософсько-педагогічного осмислення функціональних можливостей релігійного виміру історичної пам'яті у національно-патріотичному вихованні.

Аналіз стану наукової розробки проблеми показує, що вона ще не стала предметом інтенсивної філософсько-педагогічної рефлексії, хоча, безумовно, привертає увагу філософів, діячів культури та релігії, педагогів, публіцистів. Кількість наукових публікацій, конференцій, дослідницьких проектів свідчить про незгасний інтерес до теми пам'яті, створює широкий горизонт для ухвалення не тільки суто наукових, а й перш за все культурних питань. Водночас зазначимо, що пам'ять є таким феноменом, який, як підкреслює А. Ассман, «не має права монополізувати жодна з дисциплін»⁵. Укоріненість історичної пам'яті у глибинах духовно-культурного буття людства свідчить про латентну цілісність різних вимірів історичної пам'яті. Адже історична пам'ять як прояв духу народу розкривається, за висловом С. Кримського, всією історією нації: від її генези як етнічного явища – до формування політичної спільноти громадянського суспільства⁶. Тому осмислення проблеми релігійного виміру історичної пам'яті вимагає подолати імперативно-нормативне розуміння історичної пам'яті. У цьому контексті принципове значення має звернення до духовності як спрямованості до трансцендентного й абсолютного, що знаходить відображення у працях В. Горського, Б. Гудзяка, С. Кримського, М. Мариновича. Важливі теоретико-методологічні орієнтири для осмислення стосунків між релігійними організаціями, державою та громадським суспільством містяться в працях вітчизняних і зарубіжних дослідників, зокрема: Ж.-П. Віллема, А. Колодного, В. Єленського, М. Палінчака, Ю. Решетнікова, Л. Филипович, П. Яроцького. Виховний аспект проблеми історичної пам'яті в її різних ракурсах досліджують В. Андрющенко, І. Бойченко,

М. Михальченко, В. Пазенок, М. Попович. Буттєва укоріненість історичної пам'яті у християнстві виявляється у працях Т. Добко, М. Мариновича, В. Турчиновського, Ю. Підлісного. Теоретичні засади національно-патріотичного виховання досліджувалися в працях І. Бега, А. Бойко, В. Бондара, О. Гриви, С. Клепка, С. Гончаренка, П. Кононенка, Н. Мосейчука, О. Савченка, О. Сухомлинської та інших науковців, які у вітчизняній педагогіці виділяють стратегії національного, громадянського, морального, правового виховання. Проте залишається дискусійним питання щодо того, якою мірою релігійні організації у цих стратегіях можуть стати суб'єктами патріотичного виховання. Важливим джерелом емпіричного матеріалу є дослідження коаліції громадських організацій «Роль релігійних цінностей у вихованні високоморальних громадян» (Пропозиції щодо забезпечення права на свободу віросповідання у сфері освіти. Київ, грудень 2011 р.), у якому підкреслюється та обґрунтовується ініціатива щодо забезпечення прав батьків надавати своїм дітям освіту державного стандарту у поєднанні з різними формами виховання, яке відповідає їх світогляду та віросповіданню.

Виходячи із зазначеного, мета цієї статті полягає у розкритті потенціалу функціональної взаємодії релігійних і нерелігійних вимірів історичної пам'яті у національно-патріотичному вихованні.

Пошук ефективних механізмів співпраці держави і церкви в сфері виховання патріотизму потребує конкретизації змісту історичної пам'яті як категорії виховної практики. Внаслідок процесів демократизації у виховних практиках відбувся принциповий перегляд проблеми єдності (історії) та множинності (історичної пам'яті) минулого. Інакше кажучи, ідея багатоступовості минулого дозволяє припустити, що єдиної історії не існує, є лише безліч окремих «історій», тому в історичній реальності, яка є інтерсуб'єктивною, історичний факт постає лише в тій мірі, у якій стає частиною людської свідомості. Тому не дивно, що в умовах політичного і культурного відродження, прискорення процесів саморозвитку і самоспостереження національно-організованих соціумів, в інтеркультурній комунікації відбувається актуалізація смислів, які раніше були приховані в історичній пам'яті національних культур. Отже, на відміну від історії як тотальної форми сприйняття минулого, історична пам'ять має здатність до трансцендентування. У її змісті соціально-політичний, культурний і метафізичний аспекти важко відокремити один від одного, не тільки у виховних практиках, а навіть в аналітичних цілях. Це створює невідоме раніше переплетіння нерелігійних та релігійних смислів історичної пам'яті у публічному просторі та виховних практиках.

Зрештою, соціально-культурні трансформації призводять до зміни усталених уявлень про релігію, яка в руслі ліберальних поглядів та ідеології націоналізму мала другорядне значення у процесах сучасності. «Соціальні рамки» (М. Гальбвакс) розуміння минулого задає тепер не лише держава чи нація, а сім'я, релігія, самоорганізовані групи, громадські структури. У цьому контексті держава, на яку покладається відповідальність за національно-патріотичне виховання, має розглядатися лише як один із суб'єктів конструювання національної історичної пам'яті, а проблема національної ідентичності має вирішуватися тільки з урахуванням релігійного фактора.

Враховуючи європейський вектор розвитку України, зазначимо, що для вітчизняного національно-патріотичного виховання досвід країн Європи являє собою зразок для наслідування, тому вивчення його досягнень і помилок відіграє важливу роль для вдосконалення виховної теорії та практики. Так, спільним надбанням Європи є лаїчність. Це конституційний принцип, який прийнятий, зокрема у Франції, відповідно до якого релігійні організації не є державними, а держава та освіта не сповідують та не підтримують жодної релігії. Проте, як доводить у своєму дослідженні професор соціології релігії у Сорбоні Ж.-П. Віллем, сучасні зміни у політичному і релігійному житті окреслюють нову конфігурацію, яка спонукає до нового осмислення відносин між державою, релігією та суспільством. Так, у французькому суспільстві відбувається дискусія щодо врахування у навчальних планах державних шкіл вивчення релігійної культури. Дехто навіть пропонує запровадити разом з курсом історії вивчення історії релігії, адже серед школярів та студентів поширене релігійне невігластво⁷. Врешті-решт, як зазначає Ж.-П. Віллем, «ідеологічній лаїчності, що не може приховати своїх антирелігійних вимірів, протистоїть емпірична лаїчність, що шанує релігійну свободу та здатна визнати цивілізаційний внесок релігій»⁸. Європейський досвід церковно-державного співробітництва, що визнає громадські виміри релігійності, має бути корисним для України. Він допомагає відмовитися від спрощених уявлень про зміст та форми патріотичного виховання. Це, своєю чергою, спонукає в новий критичний спосіб осмислити питання патріотизму, адже у демократичному суспільстві, як зазначає етнолог Л. Нагорна, ні в кого не може бути монополії на патріотизм, але кожен має право захищати своє уявлення про нього, свій стиль мислення, свою систему ціннісних орієнтацій⁹. У плюралістичному та демократичному суспільстві історична пам'ять як ціннісна категорія виявляє і реєструє всі наявні релігійні, національно-культурні та загальнолюдські смисли та стає чинником формування конституційного

патріотизму у постконвенціональній формі. Такий патріотизм ґрунтується на визнанні загальнолюдських і національно-культурних цінностей, прав людини, поваги до релігійних переконань. Ця форма патріотизму змінює статус національно-культурного, яке постає не одиничним, а множинним, що розширює ціннісно-сміслову «навантаженню» історичної пам'яті нації. Це означає формування у просторі національно-патріотичного виховання такої історичної пам'яті нації, яка має бути духовно-культурною основою національної цілісності (тотожності) як розмаїтої релігійної, етнічної, регіональної, локальної єдності (відмінностей). А тому елементи подібності в історичному досвіді релігійних, етнічних чи регіональних груп, пам'ять яких складає історичну пам'ять політичної нації, не повинні прикривати собою культурні відмінності між ними.

У міждержавних відносинах інтегративна функція релігійного виміру історичної пам'яті актуалізується у питанні урегулювання національної та європейської пам'яті, адже містить національно-культурні загальнолюдські смисли, бо, з одного боку, має вкоріненість в політичні рамки держав, національних і регіональних культур, з іншого боку, містить наднаціональну перспективу. Про це говорить, зокрема, М. Маринович, коли висловлює надію, що «релігійний потенціал Східної Європи достатній для оновлення європейського етносу»¹⁰. Відомий український релігієзнавець пише: «Досвід атеїзму і досвід секуляризму не так суперечать одне одному, як одне одного доповнюють. У цьому сенсі дружне і солідарне подолання Європою свого безбожництва якраз і було б отим першим солідарним подихом двох європейських легенів, імовірність якого таки проглядається в імлі нової парадигми Європи»¹¹. Отже, формування постконвенціонального патріотизму вимагає у плюралістичний спосіб поєднати у національно-патріотичному вихованні релігійні та нерелігійні виміри історичної пам'яті та теоретично обґрунтувати зв'язок між ними. Це потребує такої концептуалізації історичної пам'яті, яка б не ігнорувала вимір відмінності й уможливила переходи між різними культурно-історичними смислами. Такий феномен семантичної деверсифікації історичної пам'яті у виховних практиках можна обґрунтувати, спираючись на запропоновану німецьким філософом В. Вельшем модель трансверсального розуму (*transversale Vernunft*), який здійснює переходи і наводить мости між своїми репрезентаціями і різними типами раціональності. Розум, підкреслює німецький філософ, «не пропонує готових мірок, щоб усе міряти ними, натомість аналізує у цій експлікативній справі конституцію і внутрішні домагання наявних раціональностей, він тут уникає декретів, а замість того експлікує,

артикулює, порівнює, щоб таким чином виправити перекручення в саморозумінні окремих форм раціональності, а також щоб виявити прогалини у профілі національності, спонукаючи до цього і сприяючи розробці подальших царин раціональності. Розум є метараціональною здатністю, причому суттєво інтернаціональною. Його цариною є переходи»¹². Підхід до історичної пам'яті як форми трансверсального розуму не раціоналізує саму пам'ять, але у плюралістичний спосіб дозволяє актуалізувати усі її культурні смисли, причетні до процесу виховання особистості, яка зорієнтована на взаємність і всезагальність, має автономну самосвідомість, а отже, таку форму національної ідентичності, яка є моральним виміром самосвідомості. Отже, звернення до історичної пам'яті як феномена, здатного відтворити і зберегти єдність релігійних і нерелігійних смислів культури, є одним із надійних способів уникнути ціннісно-смыслові девальвації соціального й особистісного буття.

Важливим завданням національно-патріотичного виховання має стати формування релігійної компетентності, адже якщо релігія не стільки успадковується, скільки обирається, то треба підготувати молоду людину до цього вибору. Ж.-П. Віллем пише: «...в добу лаїцизації як політиці, так і релігії нагально необхідним є врахування тих внесків, які можуть зробити духовні сили в виховання активних, відповідальних та солідарних громадян у суспільствах індивідів, що стоять перед спокусою замкнутися в своєму приватному щасті»¹³. Разом з тим релігійна складова громадянського виховання не має нічого спільного за змістом і метою з практикою евангелізації, вона покликана звіщати й пропонувати, а виховання гідного громадянина має врахувати множинність релігійних та нерелігійних поглядів. Адже у вихованні постконвенціонального патріотизму варто пам'ятати, що він є результатом особистого морально-етичного вибору людини і невід'ємною частиною її загального морального обличчя.

Проявом демократичності національно-патріотичного виховання є соціально корисні ініціативи церковно-релігійних організацій, пов'язані з проведенням релігійно-педагогічних, загальноосвітніх, культурних заходів, спрямованих на збереження та популяризацію історико-культурних традицій, виховання духовності, моралі. Формуванню національної історичної пам'яті та постконвенціонального патріотизму сприяє діяльність церкви щодо відновлення історичної справедливості – повернення українській національній культурі незаслужено забутих імен.

Прикладом вагомого внеску у громадянське та патріотичне виховання є проведення другий рік поспіль Інститутом релігії та суспільства (ІРС) Українського Католицького Університету літньої школи із вивчення соціаль-

ної думки Митрополита Андрея (Шептицького). Ця програма розширює обрії історичної свідомості, виховує патріотичні почуття та національну свідомість, формує довіру молоді до релігійних культурних і просвітницьких проєктів.

Як не дивно виглядає, але доводиться визнати, що у дидактичній історії та виховних практиках постать Андрея Шептицького не позбавлена стереотипів, адже акцентується переважно політична діяльність Митрополита. Проте професійним політиком Андрей Шептицький не був, бо спільне благо і людську гідність не шукав у політичних вченнях, а мислив лише у світі з Богом. Зазначимо, історичні постаті мають консолідуючий потенціал, якщо національна спільнота ними пишається, а їх діяльність є взірцем для наслідування. Щоб минуле не було ворожим для сьогодення, у дидактичних та виховних практиках його потрібно осучаснити так, щоб воно стало опорою, орієнтиром для майбутнього.

Історична вагомість постаті Андрея Шептицького полягає в тому, що у духовному спадку та багатогранній діяльності Митрополита поєднані християнські та національні цінності, людяність та патріотизм. У своїх посланнях до мирян та духовенства А. Шептицький особливу увагу приділяв патріотизму та любові до Батьківщини, але не здійснював поділу на Своїх та Чужих, дотримувався принципу ненасильства, а патріотизм ототожнював з терпимістю до людей іншої національності та конфесій.

Відігравши надзвичайно вагому роль в українських націєтворчих, культуротворчих і державотворчих процесах Андрей Шептицький має стати спільною постаттю для історичної пам'яті усєї України, не лише у контексті Української греко-католицької церкви.

Загальна значущість смислів і подій національної історичної пам'яті уможливлуватиметься поглибленням демократизації українського суспільства, дотримання принципу громадянської злагоди, порозуміння і співпраці людей незалежно від їх етнічної належності, релігійних чи політичних переконань.

Таким чином, утвердження духовних цінностей громадянського суспільства є спільним завданням державних та релігійних інституцій. Звернення до релігійного виміру історичної пам'яті, використання її духовного ресурсу та виховного потенціалу употужнює духовно-моральну та громадянську стратегії національно-патріотичного виховання. Без урахування релігійних смислів історичної пам'яті нації виховання постконвенціонального патріотизму не має жодної перспективи.

- ¹ Сприяння конституційній реформі. Школа політичної аналітики [Електроний ресурс] – Режим доступу: <http://www.spa.ukma.kiev.ua/konst/article.php/20110311134938704>.
- ² Забужко Оксана. Національний круглий стіл 08.12.2012. [Електроний ресурс] – Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=cfhkGul7-VM>.
- ³ Дослідження «Роль релігійних цінностей у вихованні високоморальних громадян» (Пропозиції щодо забезпечення права на свободу віросповідання у сфері освіти. Київ, грудень 2011 р.) / Інститут релігійної свободи. – Режим доступу: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1007%3A1&catid=38%3Apub&Itemid=65&lang=uk.
- ⁴ Церква в Україні // Патріархат. – 2011. – Число 2 (423). – С. 32.
- ⁵ Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті / Аляйда Ассман; пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін. – К.: Ніка-Центр, 2012. – С. 25.
- ⁶ Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 300.
- ⁷ Віллем Ж.-П. Європа та релігії. Ставки XXI-го століття / Ж.-П.Віллем; [пер. з франц.]. – К.: Дух і Літера, 2006 – С. 158.
- ⁸ Там само. – С. 311.
- ⁹ Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні. – К.: ІПіЕНД, 2002. – С. 218.
- ¹⁰ Маринович М. У передчутті нової парадигми Європи // Наукові записки Українського Католицького Університету. Серія «Філософія». – 2012. – Вип. 1. – Число III. – С. 67.
- ¹¹ Там само. – С. 84.
- ¹² Вельш В. Наш постмодерний модерн. Пер. з нім. А. Л. Богачева, М. Д. Култаєвої, Л. А. Ситніченко. – Київ: Альтерпрес, 2004. – С. 285.
- ¹³ Віллем Ж.-П. Європа та релігії. Ставки XXI-го століття / Ж.-П.Віллем; [пер. з франц.]. – К.: Дух і Літера, 2006 – С. 316.

SUMMARY

Ganna Korzh

The functional potential of the religious dimension of historical memory in the national patriotic education

Basing on the concept of transversal historical memory the procedural interpretation of unity and diversity of the meanings of historical memory is substantiated. This allows dynamized connection between the religious and secular dimensions of the societies' historical memory and makes it possible to reconsider the emphasis in content and organizational forms of the national patriotic upbringing.

Keywords: the national-patriotic upbringing, religious dimension of the historical memory, transversal historical memory, democratic education, postconventional patriotism, national identity.